

George Ritzer, Jeffrey Stepnisky

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

2η έκδοση

Επιμέλεια: Μαγδαληνή Κολοκυδά

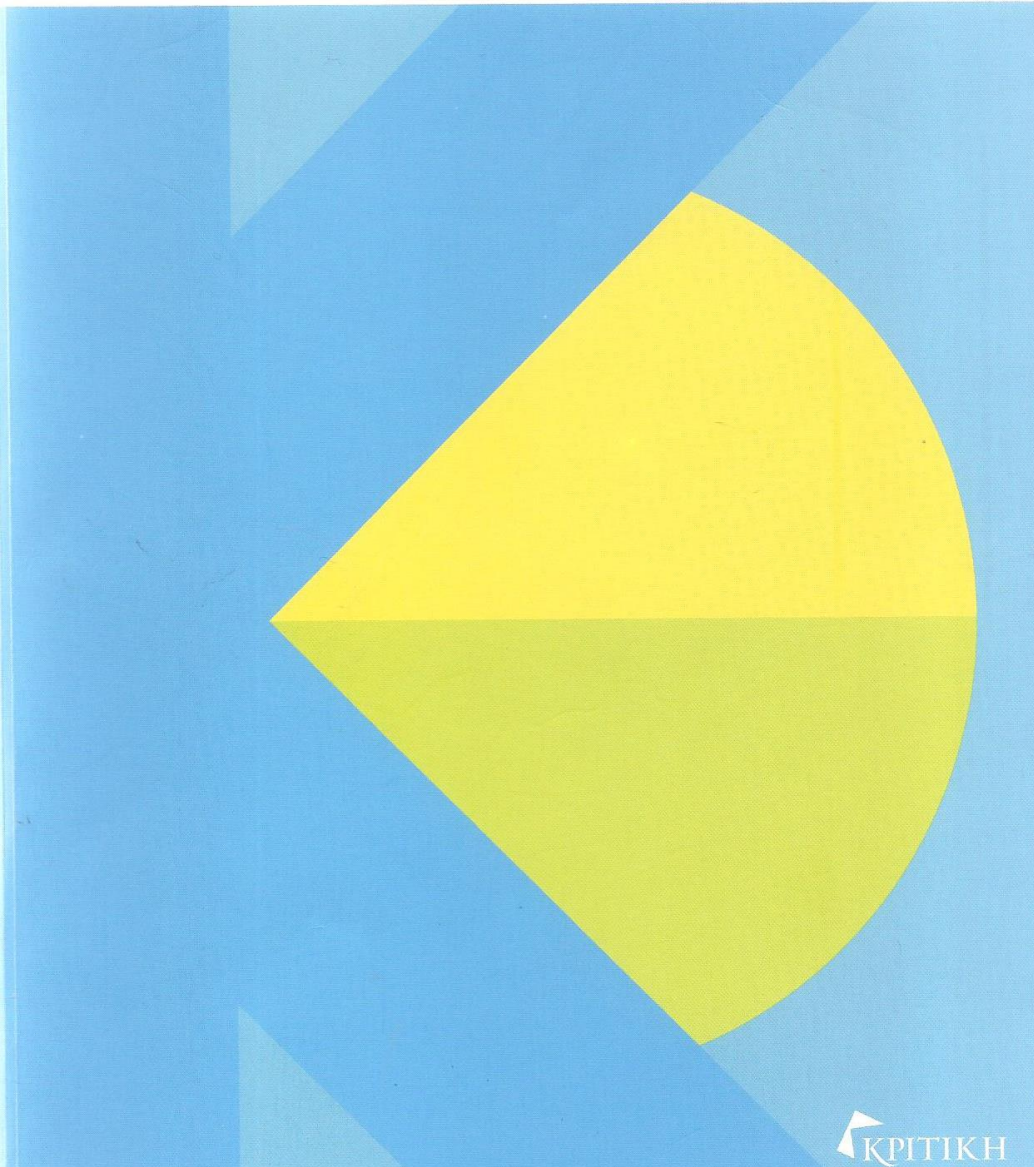
Μετάφραση: Μυρτώ Βρεττού, Γιώργος Χρηστίδης

Ορθολογισμός

Κεντρική έννοια σε αυτή την πορεία της ανθρωπότητας αποτελεί ο **ορθολογισμός**.

Αυτός βρίσκεται πίσω σχεδόν από κάθε πτυχή που συναντούμε

ΚΡΙΤΙΚΗ

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

Ένα παράδειγμα (τροφή προς σκέψη) πέρα από τα στενά όρια της παραγωγικότητας και της βιομηχανίας, της αυτοματοποίησης είναι το εξής:

Ολοκαύτωμα και ρευστή νεωτερικότητα

Κατά τον Zygmunt Bauman (1989, 1991), το σύγχρονο παράδειγμα τυπικής ορθολογικότητας είναι το Ολοκαύτωμα, δηλαδή η συστηματική εξόντωση Εβραίων (και όχι μόνο) από τους Ναζί (Beilharz, 2005c, 2005d, 2011). Όπως το θέτει ο Bauman, «Αν το δού-

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

με ως σκόπιμη και περίπλοκη επιχείρηση, το Ολοκαύτωμα είναι παράδειγμα σύγχρονης γραφειοκρατικής ορθολογικότητας» (1989:149). Πολλοί ίσως θεωρήσουν προβλητική την πραγμάτευση των αλυσίδων ταχυφαγίας και του Ολοκαυτώματος στο ίδιο πλαίσιο. Ωστόσο, στην κοινωνιολογική σκέψη υπάρχει σαφής γραμμή που συνδέει την τυπική ορθολογικότητα, ξεκινώντας από τη γραφειοκρατία, περνώντας στο Ολοκαύτωμα και καταλήγοντας στο εστιατόριο ταχυφαγίας. Οι αρχές του Weber για την ορθολογικότητα μπορούν να εφαρμοστούν εποικοδομητικά και γόνιμα σε όλες αυτές τις περιπτώσεις. Οι θύτες του Ολοκαυτώματος χρησιμοποίησαν τη γραφειοκρατία ως βασικό εργαλείο. Οι συνθήκες που επέτρεψαν το Ολοκαύτωμα, ιδίως το τυπικά ορθολογικό σύστημα, εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα. Μάλιστα, η διαδικασία του εξορθολογισμού δείχνει ότι συστήματα τυπικής ορθολογικότητας όχι μόνο υπάρχουν ακόμα αλλά και αναπτύσσονται ραγδαία. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την άποψη του Bauman, υπό τις κατάλληλες συνθήκες, το έδαφος θα ήταν πρόσφορο στον σύγχρονο κόσμο για την εμφάνιση ενός φαινομένου ίσως ακόμα πιο αποκρουστικού από το Ολοκαύτωμα (εάν μπορεί οτιδήποτε να είναι πιο αποκρουστικό από το Ολοκαύτωμα).

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

Ένα προϊόν της νεωτερικότητας

Αντί να δει το Ολοκαύτωμα, όπως οι περισσότεροι, ως ανωμαλία, ο Bauman το θεωρεί από πολλές απόψεις «φυσιολογική» πτυχή του σύγχρονου ορθολογικού κόσμου:

Η αλήθεια είναι ότι όλα τα «συστατικά» του Ολοκαυτώματος –ο μεγάλος αριθμός των συνθηκών που επέτρεψαν την ύπαρξή του– ήταν φυσιολογικά· «φυσιολογικά» όχι με την έννοια του τετριμμένου [...] αλλά με την έννοια ότι συμβάδιζαν απόλυτα με όλα όσα γνωρίζουμε για τον πολιτισμό, το πνεύμα που τον διαπνέει, τις προτεραιότητές του και το εγγενές όραμά του για τον κόσμο. (1989:8)

Ως εκ τούτου, το Ολοκαύτωμα, κατά τον Bauman, ήταν ένα προϊόν της νεωτερικότητας και όχι, όπως πιστεύουν οι περισσότεροι, κρούσμα κατάρρευσης της νεωτερικότητας ή κάποια ειδική παραφυάδα της (Joas, 1998· Vargoe, 1998). Με βεμπερικούς όρους υπάρχει «εκλεκτική συγγένεια» ανάμεσα στο Ολοκαύτωμα και τη νεωτερικότητα.

Για παράδειγμα, το Ολοκαύτωμα υλοποιήθηκε με την εφαρμογή των βασικών αρχών της εκβιομηχάνισης εν γένει, και του εργοστασιακού συστήματος ειδικότερα, με στόχο την εξόντωση ανθρώπινων όντων:

[Το Άουσβιτς] ήταν επίσης μια συνηθισμένη επέκταση του σύγχρονου εργοστασιακού συστήματος. Με τη διαφορά ότι, αντί να παράγονται προϊόντα, η πρώτη ύλη ήταν οι άνθρωποι και το τελικό προϊόν ο θάνατος – μάλιστα, ο ακριβής αριθμός των θανάτων καταγραφόταν καθημερινά και με επιμέλεια στους δείκτες παραγωγικότητας από τον διευθυντή του εργοστασίου. Οι τσιμινιέρες, το κατεχοχίν σύμβολο του σύγχρονου εργοστασιακού συστήματος, έβγαζαν πικρό καπνό που παραγόταν από την καύση της ανθρώπινης σάρκας. Το ιδιοφυώς οργανωμένο σιδηροδρομικό δί-

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

κτυο της νεωτερικής Ευρώπης μετέφερε ένα νέο είδος πρώτης ύλης στα εργοστάσια. Με τον ίδιο τρόπο που μετέφερε κάθε άλλο φορτίο [...] Μηχανικοί σχεδίασαν τα κρεματόρια, διευθυντές σχεδίασαν το γραφειοκρατικό σύστημα που δούλευε με μεράκι και αποτελεσματικότητα [...] Αυτό που συνέβη δεν ήταν τίποτε λιγότερο από ένα μαζικό πρόγραμμα κοινωνικής μηχανικής. (Feingold, όπως αναφέρεται στο Bauman, 1989:8)

Αυτό που έκαναν οι ναζί ήταν να συνδυάσουν τα ορθολογικά επιτεύγματα της βιομηχανίας με την ορθολογική γραφειοκρατία, προκειμένου να υπηρετήσουν τον στόχο της εξόντωσης ανθρώπων. Η νεωτερικότητα, όπως ενσαρκώνεται σε αυτά τα ορθολογικά συστήματα, μπορεί να μην ήταν ικανή, ήταν όμως αναγκαία συνθήκη για την εμφάνιση του Ολοκαυτώματος. Χωρίς τη νεωτερικότητα και την ορθολογικότητα, «το Ολοκαύτωμα θα ήταν αδιανόητο» (Bauman, 1989:13).

Ο ρόλος της γραφειοκρατίας

Η γερμανική γραφειοκρατία δεν υλοποίησε απλώς το σχέδιο του Ολοκαυτώματος – ουσιαστικά το δημιούργησε. Το εγχείρημα που αποσκοπούσε στο «να βγουν από τη μέση οι Εβραίοι», όπως έλεγε ο Χίτλερ, το ανέλαβαν γερμανοί γραφειοκράτες, οι οποίοι, στο πλαίσιο της επίλυσης καθημερινών προβλημάτων, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η γενοκτονία ήταν το ιδανικό μέσο για την επίτευξη του στόχου που είχαν θέσει ο Χίτλερ και οι ακόλουθοί του. Ως εκ τούτου, ο Bauman υποστηρίζει ότι το Ολοκαύτωμα δεν ήταν αποτέλεσμα ανορθολογισμού ή προνεωτερικής βαρβαρότητας, αλλά προϊόν της σύγχρονης, ορθολογικής γραφειοκρατίας. Οι άνθρωποι που εμπνεύστηκαν και διαχειρίστηκαν το Ολοκαύτωμα δεν ήταν παράφρονες, αλλά εξόχως ορθολογικοί και –κατά τα λοιπά– μάλλον τυπικοί γραφειοκράτες.

Για την ακρίβεια, μέθοδοι του παρελθόντος όπως τα μανιώδη και ανορθολογικά πογκρόμ δεν θα μπορούσαν ποτέ να επιτύχουν τη μαζική εξόντωση που χαρακτηρίζει το Ολοκαύτωμα. Μια τόσο μαζική εξόντωση προϋπέθετε ένα εξόχως ορθολογικό και γραφειοκρατικοποιημένο εγχείρημα. Μια ανοργάνωτη έκρηξη μίσους όπως το πογκρόμ μπορεί να απέφερε τον θάνατο ορισμένων ανθρώπων, δεν θα μπορούσε όμως ποτέ να φέρει σε πέρας τη μαζική εξόντωση που πέτυχε το Ολοκαύτωμα. Όπως το θέτει ο Bauman, «Η οργή και η μανία είναι σε αξιοθρήνητο βαθμό πρωτόγονα και αναποτελεσματικά εργαλεία μαζικής εξόντωσης. Συνήθως ξεφουσκώνουν προτού ολοκληρωθεί η δουλειά» (1989:90). Αντίθετα, η σύγχρονη γενοκτονία στην οποία προχώρησαν οι ναζί είχε έναν φαινομενικά ορθολογικό σκοπό, τη δημιουργία μιας «καλύτερης» κοινωνίας (δυστυχώς, οι ναζί πίστευαν ότι η καλύτερη κοινωνία είναι αυτή που έχει απαλλαγεί από τους «μοχθηρούς» Εβραίους). Στη συνέχεια, οι ναζί και οι γραφειοκράτες τους προχώρησαν στην υλοποίηση του στόχου με ψυχρό και μεθοδικό τρόπο.

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

Ολοκαύτωμα και εξορθολογισμός

Το Ολοκαύτωμα εμφανίζει όλα τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας εξορθολογισμού που περιέγραψε ο Weber (όπως και της «μακντοναλντοποίησης» – βλ. Κεφάλαιο 12). Καταρχάς, δινόταν έμφαση στην αποδοτικότητα. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε ότι οι θάλαμοι αερίων ήταν μακράν αποδοτικότερος τρόπος μαζικής εξόντωσης από τις σφαίρες. Το Ολοκαύτωμα διακρινόταν επίσης από την προβλεψιμότητα της γραμμής συναρμολόγησης, με τις μεγάλες σειρές τρένων να εισέρχονται οφιοειδώς στα στρα-

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

τόπεδα του θανάτου, με τις μεγάλες ουρές ανθρώπων που κατέληγαν στα «ντους» και με τη μαζική «παραγωγή» σορών που έπρεπε να πεταχτούν στο τέλος της διαδικασίας. Το Ολοκαύτωμα ήταν επίσης υπολογιστικό, υπό την έννοια ότι δινόταν έμφαση σε ποσοτικούς παράγοντες όπως ο αριθμός των ανθρώπων που έπρεπε να εξοντωθούν σε δεδομένο χρονικό διάστημα.

Για τους υπευθύνους των σιδηροδρόμων, η μόνη μορφή διατύπωσης του ζητήματος που είχε νόημα ήταν με όρους «τόνων ανά χιλιόμετρο». Δεν τους αφορούσε αν το φορτίο ήταν άνθρωποι, πρόβατα ή συρματόπλεγμα – το μόνο που τους αφορούσε ήταν το φορτίο, δηλαδή μια οντότητα που έχει μόνο ποσοτικά και κανένα ποιοτικό χαρακτηριστικό. Για τους περισσότερους γραφειοκράτες, ακόμα και μια κατηγορία όπως το φορτίο θα συνιστούσε υπερβολικά στενό και ποιοτικά καθοριζόμενο περιορισμό. Ασχολούνται αποκλειστικά με τα οικονομικά αποτελέσματα των πράξεών τους. Το αντικείμενό τους είναι το χρήμα. (Bauman, 1989:103)

Είναι βέβαιο ότι ελάχιστη σημασία δινόταν στην ποιότητα ζωής ή έστω θανάτου των Εβραίων καθώς αυτοί οδηγούνταν στους θαλάμους αερίων. Με βάση ένα άλλο ποσοτικό κριτήριο, το Ολοκαύτωμα υπήρξε το πιο ακραίο παράδειγμα μαζικής εξόντωσης:

Όπως και όλα τα άλλα πράγματα που γίνονται με σύγχρονο –ορθολογικό, σχεδιασμένο, επιστημονικά εμπεριστατωμένο, εξειδικευμένο, αποτελεσματικό, διαχειρισμένο και συντονισμένο– τρόπο, το Ολοκαύτωμα ξεπέρασε και έκανε να χωριστούν μπροστά του όλα τα υποτίθεται παρόμοια εγχειρήματα του παρελθόντος. Τα εξέθεσε ως πρωτόγονα, αντιπαραγωγικά και αναποτελεσματικά. Όπως και κάθε άλλο γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνίας μας, το Ολοκαύτωμα ήταν ένα επίτευγμα από κάθε άποψη πρωτόγνωρο [...] Κοιτάζει αφ' υψηλού κάθε εγχείρημα γενοκτονίας του παρελθόντος. (Bauman, 1989:89)

Τέλος, το Ολοκαύτωμα χρησιμοποίησε επίσης τεχνικές, όπως οι κανόνες και οι κανονισμοί στα στρατόπεδα και η λειτουργία των φούρνων στα πρότυπα των γραμμών συναρμολόγησης, προκειμένου να ελέγχονται τόσο οι κρατούμενοι όσο και οι φρούροι τους.

Ασφαλώς, το χαρακτηριστικό του εξορθολογισμού (και της μακντοναλντοποίησης) που περιγράφει καλύτερα το Ολοκαύτωμα είναι ο ανορθολογισμός της ορθολογικότητας, κυρίως με τη μορφή της εξάλειψης του ανθρώπινου στοιχείου από τα θύματα.

Ορθολογισμός και Ολοκαύτωμα

- Η σύγχρονη νεωτερική κοινωνία, για να μπορεί να λειτουργήσει «**οφείλει**» να είναι μια **ψυχρή μεγαμηχανή**, όπου η ιδιοπροσωπία του ατόμου δεν έχει σημασία. Όσο αυξάνεται το μέγεθος, η πολυπλοκότητα των κοινωνιών, η «μάζα» της ιστορίας, **το όλον υπερσχύει του μέρους**; Σαν τις κοινωνίες των μερμηγκιών και των μελισσών;
- Είναι αυτό ένα **απαραίτητο τίμημα**, για το ότι απολαμβάνουμε τα «οφέλη» και τις «ευκαιρίες» αυτής της παραγωγικής υπερανπτυγμένης μεγαμηχανής; της κοινωνίας της πληροφορίας;

